

Alkmaar Ontzetrede 2020

Het vrije geluid is het thema van de Ontzetrede van 2020. Het vrije geluid in een in veel opzichten verstilde tijd. Een tijd waarin we elkaar minder horen dan vroeger, minder zien ook. En een tijd waarin we elkaar als we elkaar wel horen of zien, anders horen en zien, via Zoom, Youtube, Facetime, Whatsapp, Hangouts en alle mogelijke andere digitale communicatiemiddelen. En in elkaars buurt komen, elkaar aanraken, is ook nog eens streng gereguleerd, waardoor niet alleen de oren en de ogen, maar ook gevoelens, van verbondenheid, van onzekerheid, van liefde, medemenselijkheid en nabijheid, veranderen, vervormen, verstillen, zo men wil.

Die verandering, vervorming en verstilling merken we op alle terreinen van ons leven, op straat, op het werk, binnen de familie en de kennissenkring, en natuurlijk ook in de kunst en cultuur. Als we naar livemuziek of naar een lezing willen luisteren, zijn we meestal aangewezen op digitale middelen, getuige het feit dat deze ontzettend andere Ontzetrede van 2020 u digitaal bereikt, en niet, zoals te doen gebruikelijk, in of vanuit een volle Grote Sint Laurenskerk. En veel mensen durven nog niet naar musea en moeten zich tevreden stellen met een in letterlijke zin plat alternatief, namelijk het platte, tweedimensionale beeldscherm van hun computers.

In deze crisis is voor iedere kunst- en cultuurliefhebber en voor ieder mens de pijn voelbaar van het ontbrekende contact tussen maker en publiek. Er ontbreekt iets wezenlijks, in al die mooie online soloconcerten, in het digitale schilderij, in de livestream van een balletvoorstelling in een halfllege theaterzaal, en ook in de opname van een Ontzetrede in een leeg Huis met de Kogel in Alkmaar. De Duitse filosoof Walter Benjamin (1892–1940) schreef in 1936 over het reproduceren van kunst met behulp van moderne techniek: ‘Zelfs aan de meest volmaakte reproductie ontbreekt één ding: het hier en nu van het kunstwerk – zijn unieke bestaan op de plaats waar het zich bevindt... We kunnen wat hier verloren gaat samenvatten in het begrip aura, en zeggen: wat in het tijdperk van de technische reproduceerbaarheid van het kunstwerk wegwijnt, is de aura ervan.’ Benjamin benadrukt daarmee het belang van de zintuiglijke ervaring en raakt aan de kern van wat er nu aan onze levens ontbreekt: onze zinnen worden maar ten dele geprikkeld.

Is dat ontbreken van zintuiglijke prikkeling misschien ook de reden dat er in de wereld juist nu tegelijkertijd zo hard geschreeuwd wordt? Opdat men tenminste gehoord wordt? De verharding van het publieke debat, en het luidkeels, regelmatig met grof taalgebruik, debiteren van het eigen vrije geluid, zeker ook door politici, is wereldwijd natuurlijk al veel langer aan de gang dan de huidige pandemie. Maar de behoefte om het recht op vrije meningsuiting steeds luidkeels-er, als dat woord bestaat, op te eisen, lijkt wel groter te worden.

Ik voel me hier geroepen daar vraagtekens bij te zetten. Die mateloze meningsuiting leidt mijns inziens namelijk ook tot polarisatie van bijna ieder publiek debat, tot een situatie waarin het redelijke midden, de wellevende nuance en de bescheiden, gerechtvaardigde twijfel dreigen onder te sneeuwen. Ik wil daar twee bekende citaten bij aanhalen. Allereerst de beroemde opvatting die wordt toegeschreven aan de overigens niet ten onrechte van racisme en antisemitisme beschuldigde achttiende-eeuwse Franse vrijdenker Voltaire: “ik ben het niet eens met wat u zegt, maar ik zal er tot de dood voor vechten dat u het kunt zeggen.” En daarop zou ik een citaat willen laten volgen van de vader van misschien wel Nederlands grootste protagonist van het vrije geluid ooit, Theo van Gogh. Diens vader, Johan van Gogh, heeft meer dan eens herhaald wat hij vaak tegen zijn zoon gezegd heeft: “Je mag wel alles zeggen, maar je hoeft niet alles te zeggen.”

Bedoel ik hier dan mee dat we maar beter onze mond kunnen houden om maar te voorkomen dat iemand zich beledigd zou kunnen voelen door wat we zeggen? Natuurlijk niet. Bedoel ik hier mee dat een criticus het werk van een schrijver, kunstenaar, denker of politiek andersdenkende, die hun werk immers zelf in de openbare ruimte brengen, niet zou mogen afkeuren of zelfs afbreken? Natuurlijk niet. Of bedoel ik hier mee dat een komiek zich eerst moet bedenken of er niemand gekwetst zou kunnen worden, voor zij of hij een grap maakt? Nee natuurlijk niet, alsjeblieft niet zelfs.

Maar wat ik hier wel mee bedoel, is dat wie kaatst de bal kan verwachten. Dat wie een uitgesproken opvatting uit, daarop een reactie kan verwachten. En dat wie daarbij juridische grenzen overschrijdt, ook door de rechter tot de orde kan, en moet, worden geroepen. En

wat ik er ook mee bedoel, is dat het soms echt niet erg is om eerst even diep adem te halen voor men die uitgesproken opvatting uit, om het effect van de vrije mening, dat vrije geluid, vooraf te wegen. En wat ik er vooral ook mee bedoel, en waar ik van overtuigd ben, is dat een wellevend, redelijk debat, waarin wederzijdse meningen, gevoelens en gevoeligheden gerespecteerd en getolereerd worden en niet bij voorbaat verworpen of zelfs gedesavoueed, uiteindelijk effectiever en zinvoller is dan een opeenvolging van tegenover elkaar gepositioneerde, bij voorbaat vaststaande opvattingen. En je hoeft inderdaad niet altijd alles te zeggen. Je kunt er ook voor kiezen even niks te zeggen en de stilte te koesteren. Daar is helemaal niks mis mee.

In dit jaar waarin we 75 jaar bevrijding vieren, hebben ook de herdenkingen vaak in grote stilte plaatsgevonden. Het hoogtepunt daarvan was voor mij de Nationale Dodenherdenking op de Dam op 4 mei. De indringende toespraak van Arnon Grunberg en de indrukwekkende en goudeerlijke toespraak van de koning op de Dam hebben op het hele land diepe indruk gemaakt, niet alleen, maar wel degelijk ook dankzij het feit de Nieuwe Kerk en de Dam onvoorstelbaar leeg en stil waren.

Dat was op 27 januari bij de Nationale Auschwitz-herdenking in het Wertheimpark nog heel anders. Het was de bijeenkomst waarin premier Mark Rutte zijn excuses aanbod voor de wijze waarop de Nederlandse overheid tijdens de Tweede Wereldoorlog de joden had behandeld en vooral voor het feit dat die overheid zijn stem nooit heeft verheven tegen de vervolging en vernietiging van de Nederlandse joden. Ook toen was er dus sprake van stilte, een stilte die, god zij dank, door deze 75 jaar later geuite excuses van de minister-president, gevolgd door de persoonlijke ontboezeming van de koning drie maanden later, eindelijk en definitief doorbroken is. De joodse gemeenschap heeft die excuses aanvaard. En inmiddels hebben ook andere organisaties en instituties, gemeentes, provincies, het Rode Kruis, de Nederlandse Spoorwegen, al dan niet onder publieke druk, zich uitgesproken over hun rol in dit gitzwarte verleden.

Ik juich deze oprechte uitingen van een verantwoordelijke omgang met de oorlogsgeschiedenis van harte toe. En toch heb ik me in het Parool van 27 januari dit jaar kritisch uitgelaten over de manier waarop wij de Holocaust herdenken. Ik herhaal hier graag

mijn argumenten. Laten we niet vergeten dat de Holocaust bedacht is door mensen, mensen die weliswaar een verrot systeem hebben opgetuigd, maar dat dan wel in een samenleving die daaraan voorafgaand net zo vrij was als de onze. Een samenleving, nota bene, de Duitse samenleving, die talloze grote filosofen en vrijdenkers heeft voortgebracht, waaronder ook veel joden. Laten we ook niet vergeten dat de slachtoffers mensen waren, die apart gezet, ontmenselijkt en uiteindelijk vermoord zijn, door maar ook onder de ogen van andere mensen. Andere mensen die vaak de andere kant opkeken en hun stemmen niet hebben laten horen. En dat bedoel ik niet als een moreel oordeel, maar als een vaststelling van de feiten.

En laten we evenmin vergeten te proberen te begrijpen hoe we ervoor kunnen zorgen dat het niet weer gebeurt. En dat bedoel ik niet eens letterlijk. Misschien wel juist niet. Maar noem antisemitisme antisemitisme, noem uitsluiting uitsluiting, noem racisme racisme en noem vreemdelingenhaat vreemdelingenhaat. En kijk niet weg en verhef je stem bij alle mogelijke uitingen van onverdraagzaamheid. Dat is de enige lering die een beschaafde samenleving kan trekken uit de gruwelen van Auschwitz. Anders herdenken we alleen maar voor de bühne.

Ik schreef dit eind januari. Op 25 mei overleed George Floyd in Minneapolis, aan de gevolgen van zijn gewelddadige arrestatie door de lokale politie. Ondanks en waarschijnlijk ook onder invloed van de pandemie en de daaraan gekoppelde beperkingen, kon de wereld niet meer om de Black Lives Matter-beweging heen. En hoe complex en gelaagd de actuele discussie over systemisch racisme ook is, hoe ingewikkeld het ook is om in een idioom dat voor een belangrijk deel in de Verenigde Staten ontstaan is, in Nederland een discussie te voeren over racisme, het is niet alleen goed maar ook bittere noodzaak dat ook Nederlands racisme nu eindelijk racisme genoemd wordt.

Ik ben daarnaast ook graag bereid te accepteren dat er in het heetst van de strijd bij de voorvechters even geen ruimte is voor de door mij bepleite nuance en bezinning. En ik zou al helemaal niet willen bepleiten dat ze hun vrije geluid juist nu niet ongefilterd en met alle terechte emoties zouden moeten laten horen. Maar ik wil er hier wel voor pleiten dat er ook in deze discussie evengoed ruimte blijft voor die broodnodige nuancering. Dat we niet van

links en van rechts, van binnen en van buiten, en van boven en van beneden roeptoeteren dat de anderen niet weten waar ze het over hebben, voordat we überhaupt de moeite genomen eens echt naar elkaar en naar elkaars pijn en opvattingen geluisterd te hebben. En dat geldt net zo hard voor de discussies over antisemitisme, #metoo, de vluchtelingencrisis, de coronamaatregelen en de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Laten we het belang van het vrije geluid en het vrije woord met hand en tand verdedigen, maar laten we dan ook naar elkaar luisteren en ons bedenken dat juist een veelheid aan opvattingen tot onverwachte meerstemmigheid en rijkdom kan leiden. En laten we desondanks ook af en toe de stilte koesteren.

Dank u wel.